

SUMMARY

Witalij Rosowski

**EDUCATIONAL ACTIVITIES OF ROMAN CATHOLIC CLERGY
ON THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE PERIOD
OF I WORLD WAR AND UKRAINIAN LIBERATION STRUGGLE**

In the article the author described educational activities of Roman Catholic clergy and especially its active participation in the development of the Polish school-system and education in Right-bank Ukraine during the I World War and Ukrainian liberation struggle.

Key words: Roman Catholic Church, clergy, polish education, parish school, Right-bank Ukraine.

*Кісь Назар***ПОШИРЕННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
АНТИКЛЕРИКАЛЬНИХ ІДЕЙ В ГАЛИЧИНІ
ТА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА**

У публікації проаналізовано український суспільно-політичний рух в Галичині на початку ХХ ст. в контексті взаємодії українських політичних середовищ та Греко-католицької церкви, висвітлено ставлення греко-католицького духовенства до поширення модерних політичних ідей.

Ключові слова: духовенство, клерикалізм, радикалізм, русофіли, націонал-демократи.

Метою статті є аналіз викликів, пов'язаних з появою модерних суспільно-політичних ідей, з якими на початку ХХ століття зіткнулася Греко-католицька церква. Соціалізм, що пропонував матеріалістичний світогляд і виробничі відносини як пояснення світоустрою, вступав у суперечність із християнським віровченням. Так само і націоналізм, який ставив пріоритет нації вище за релігію, був ідейно неприйнятним для Церкви. Достатньо широка підтримка модерних течій в суспільстві, в т.ч. серед духовенства, змушувала греко-католицьку ієрархію реагувати на нові виклики. Адже для українських греко-католиків привабливими були обидві нові ідеології, оскільки передбачали утвердження соціальної та національної справедливості. Оскільки дане питання недостатньо представлене в сучасній історіографії, основою для написання статті стали матеріали тогочасної преси, пастирські послання греко-католицької ієрархії а також друковані видання початку ХХ століття.

На початку ХХ ст. все виразніше проявлялася зміна ставлення вірних до священників. Доволі популярні ліві періодичні видання, зокрема «Громадський Голос», дозволяли собі не лише критику на адресу окремих священників, але й розміщували матеріали відверто образливого характеру, що стосувалися вищих церковних ієрархів. Священники більше не були єдиними авторитетами у політичних і суспільних справах, все більшу роль почала відігравати світська інтелігенція, що прагнула перейняти від кліру керівництво над суспільними процесами. Добре ілюструє нові обставини поява енцикліки папи Пія Х «*Pascendi dominici gregis*» від 8 вересня 1907 року, в якій ішлося зокрема про модерні ідеї та суспільні течії. Енцикліка визначала термін «модернізм» як «синтезу всіх єретичних думок» та «слизьку дорогу» до атеїзму¹.

Реакція на енцикліку українських політичних сил, яка проявилася через партійну пресу, була різкою. У радикальній газеті «Громадський Голос» вийшла серія матеріалів під назвою «Новий римський Сіллябус». Було наче б то перекладено з латинської на українську мову «повний текст» енцикліки, який «попи ховають ... перед народом, котрий таким чином не може знати причин, чому то вони так уїдають на науку і поступ в церковних справах, і не може поглянути критично на попівську науку»².

У національно-демократичному «Ділі» енцикліку назвали виявом реакційної політики Риму – «так і віє з тих постанов затхлим духом середньовічної нетерпимости». Зокрема, недалекоглядною вважалася заборона неофіційних (тобто несанкціонованих єпископами) зборів духовенства. Адже в такому випадку фактично узаконювався тиск єпископів на парохіяльний клір, який міг симпатизувати нелояльним до конкретного єпископа партіям чи політичним лідерам³.

На противагу до націонал-демократів і радикалів, представники клерикальних часописів «Нива» і «Руслан» звинуватили частину народовців під проводом редактора «Діла» Лонгіна Цегельського у масонстві. Вони трактували енцикліку як конструктивну, підкріплену догматом про непомильність папи⁴. А також таку, що «трафила в саме серце нинішньої безбожності»⁵.

Народовці з «Діла», в свою чергу, назвали позицію клерикалів «курячою» та висловили сподівання, що греко-католицьке духовенство, «бажаючи служити власному, живому народови, а не чужим, мертвим і далеким богам, остане й на дальше, як доси оставало, в таборі не римсько-фанатичного, але поступового, «модерного» християнства, та не дасть ся штучно робленим криком про «масонів» вперти в обскурні закамарки вузького клерикалізму»⁶.

Поява папської енцикліки засвідчила кардинальну зміну умов, в яких діяла Церква. Реакція світської інтелігенції, що виявилася через публікації в пресі, продемонструвала існуючі суперечності між духовенством та новими політичними лідерами. Стосунки церковних ієрархів із політичними виданнями традиційно були складними. Єпископ Григорій Хомишин часто звинувачував редакторів українських періодичних видань у створенні «хаотичної анархії» в тому числі через поширення релігійного індіферентизму. Демагогічність політичних видань єпископ вважав важливим чинником того, в якому становищі опинилися галицькі українці після розпаду Австро-Угорщини⁷. Обидві групи прагнули утримувати домінуючі позиції в суспільстві, при чому можливість компромісу між вченням Церкви та ідеями соціалізму і націоналізму у період масової політики була дуже малою ймовірною. Духовенству, щоб зберегти вплив на вірян, потрібно було декларувати хоча б часткову підтримку новітнім ідеологіям, разом з тим залишаючись вірними церковним канонам, та бути лояльними до ієрархії та місцевої адміністрації.

Іван Франко у програмному творі «Радикали і релігія» (1898 р.) наголошував на тому, що Церква не проповідувала справжнє християнство, оскільки не вчила любити добро, а залякувала від поганих вчинків. Народ, на думку Івана Франка, продовжував вірити у потойбічні чари. Бог і чорт, на його думку, поборюють один одного в уяві простого люду. Відповідно, завданням людини є не розгнівити жодного. Таким чином, релігійність народу І.Франко не вважав справжнім християнством, за що покладав відповідальність на існуючі Церкви⁸.

Радикали, на думку І.Франка, не виступали проти віри і намагалися максимально дистанціюватися від церковної політики. Проте, виступали проти визискування народу, але не проти обрядів як таких. На його думку, ідеологія Радикальної партії відповідала засадам справжнього християнства, на відміну від «церковного фарисейства». Освіта і розум, на думку радикалів, не заперечували релігійності, а Радикальна партія, як політична сила, взагалі не була покликана займатися релігійними справами⁹.

У 1904 році Іван Франко опублікував у Літературно-науковому віснику працю «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм», в якій схвалив позицію митрополита Андрея Шептицького стосовно участі священників у громадсько-політичному житті, викладену в посланні «О квестії соціальної». Йшлося про те, що священники не мали брати участі в політиці як душпастирі, не могли використовувати своє становище для політичної агітації, проте також не мали залишатися осторонь громадсько-політичного процесу, перебуваючи поза церквою. І.Франко підтримував також

заклик митрополита до священників сприяти відкриттю в селах читалень, кооперативів і товариств. Питаннями, в яких Іван Франко не пітримував митрополита, були ставлення до державної влади (на думку Франка, занадто лояльне) та інституту сім'ї (консервативне і патріархальне)¹⁰. У міжвоєнний період, вже після смерті Івана Франка, митрополит називав його антиклерикальні виступи «спорадичними і несерйозними», на відміну від патріотизму. Саме тому Франко був шанованим серед духовенства. В майбутньому, як прогнозував Андрей Шептицький, Іван Франко залишився в пам'яті лише як патріот¹¹. На думку єпископа Григорія Хомишина, роль І. Франка у українській історії була різко негативною. Коментуючи посвяту Дрогобицької гімназії «Рідної школи» (названої на честь Івана Франка), єпископ вважав провокацією факт присутності на посвяченні Перемиського єпископа Йосафата Коциловського, оскільки під час урочистої церемонії Франка назвали «національним пророком»¹².

Популярні радикальні ідеї початку ХХ ст. були викладені у брошурі В.Охримовича «Чому я навернувся?», що вийшла у 1920 році. Причинами нерелігійності значної частини радикалів автор вважав поширення матеріалістичних ідей Л.Бюхнера, Е.Геккеля, К.Маркса, Ф.Енгельса та ін., а також популярністю еволюційної теорії Ч.Дарвіна. Церква для молодого В. Охримовича була забобоном, а священників він вважав людьми, які живуть з людської дурості. Проте В.Охримович наголошував на тому, що в Галичині Марксові ідеї економічного детермінізму завжди сприймалися доволі скептично. Велику роль українські радикали відводили духовним проявам існування суспільства: мистецтву, культурі, релігії тощо. Відповідно, віра в поступ людства замінила для багатьох радикалів віру в Бога¹³. Крім того, латинські впливи та колонізаційна політика частини духовенства були для частини української інтелігенції додатковими аргументами «проти» Греко-католицької церкви¹⁴.

На думку Л.Цегельського, радикальна ідеологія, зокрема віра в те, що національне звільнення є нерозривно пов'язаним із класовою боротьбою та звільненням селянства, була причиною того, що ліва українська інтелігенція відкидала співпрацю із духовенством та аристократією¹⁵. Як стверджував О.Барвінський, під впливом Драгоманова галицькі радикали почали ставитися до греко-католицького духовенства як соціалісти Російської імперії до православного¹⁶.

Ставлення вищої греко-католицької ієрархії до соціалістичних рухів виражалося у пастирських листах, зокрема у посланнях Андрея Шептицького «Християнська робота»¹⁷ та «Наша програма»¹⁸. Соціалізм вважався неприйнятним як з ідеологічних міркувань, так і через критику

кліру представниками лівого табору. Шептицький наголошував на двох головних ідейних конфліктах соціалізму та вчення Церкви: заперечення лівими ідеологами приватної власності та пропаганда ними ідеї свободи совісті¹⁹. У 1904 році було опубліковано пастирський лист «О квестії соціальной»²⁰, що стосувався інститутів шлюбу та державної влади у житті християн.

Митрополит Андрей Шептицький критикував соціалістів і радикалів за використання «християнських засад для антихристиянської агітації», оскільки в умовах галицького суспільства ліві не пропагували свої ідеї так відкрито, як соціалісти Західної Європи. Тому в суспільстві було мало інформації щодо їх антиклерикальної та антихристиянської програми²¹.

У листопаді 1900 року в клерикальному виданні «Руслан» з'явилася серія матеріалів «Чи може християнин бути соціал-демократом?». Причиною виходу цих статей було рішення віча у м. Самборі підтримати на виборах кандидатуру соціаліста Миколи Ганкевича за умови, що він «не лише не буде виступати в парламенті проти віри, Церкви, священників і т.д., але ще буде попірати». Таку позицію громадськості та місцевих священників, які були присутні на зборах, редакція «Руслана» вважала наївною, спричиненою нерозумінням сутності соціалізму. На думку клерикалів, ліві в Галичині декларували патріотизм та підтримку християнських цінностей лише для того, щоб не відштовхнути консервативне селянство²². Відповідно до цієї тактики, соціал-демократ Микола Ганкевич виступав насамперед як «руський» соціал-демократ²³.

Клерикали усвідомлювали, що популярність лівих ідей значною мірою була зумовлена риторикою про соціальну справедливість та захист нижчих верств населення. Тому пропонували християнство як кращу суспільну ідею, яка захищає робітників, трактує зменшення платні робітникам як гріх, обіцяє справедливість, а не механічне зрівняння²⁴. При цьому діяльність Церкви, на відміну від діяльності лівих політичних партій, носить конструктивний характер, базується на почутті християнської любові, а не класової ненависті. Тому християнин не міг бути соціал-демократом²⁵.

Клерикали вважали, що соціалізм вимагав від своїх прихильників надто багато, не даючи взамін практично нічого. «Соціальна демократія вимагає знехтовання релігії, родини, батьківської і дитинної любові і родинних зв'язів, знесення приватної власності, особистої свободи у виборі роботи, знехтовання любові вітчизни і народности. Все того мали-б ми позбути ся, щоб розплисти ся в якімсь всесвітнім мрачно-поступовім і рівнім людстві. І що ж дає нам за втрату тих дібр, за втрату релігії, родини, батьківської і дитинної любові соціальна демократія? – нічого! А за втрату особистої свободи і любові вітчизни, народности – дає нам кайдани

будучої соціальної держави»²⁶. Клерикали використовували патріотизм як аргумент в дискусіях із соціалістами, вважаючи неприйнятним відкидання національних інтересів задля класових²⁷.

Радикали називали свою тактику не приховуванням незручних частин програми, а пропагуванням простішими словами: «Ми радикали, стоїмо на ґрунті наукового соціалізму і годимо ся на всі впливаючі з того наслідки»²⁸. У замітці «Галицькі попи в Америці» редакція «Громадського Голосу» так визначила поняття «соціалісти»: «люди, що стараються другим отворити очи, що учать, що Бог справедливий дав землю і всі богатства до ужитку всім своїм дітям»²⁹.

Ліві політики наголошували на тому, що вважають справу релігії особистою справою кожної людини і що релігію слід відділити від політики³⁰. Вони використовували в полеміці ідеали первісного християнства, оскільки бачили суперечності між вченням Церкви стосовно суспільних питань і життям перших християнських громад³¹. Соціалізм, на думку радикалів, передбачав не атеїзм, а реформування Церкви і наближення її до протестантських зразків³².

Вибори до парламенту у 1907 році продемонстрували зростання актуальності соціальних питань і популярності лівих політиків. У клерикальному часописі «Нива» з цього приводу з'явився матеріал під назвою «До фізіогномії соціальної демократії». В ньому, зокрема, йшлося про те, що причиною підтримки суспільством лівих кандидатів було незнання філософських засад лівого руху, акцентування уваги лише на деяких економічних аспектах соціалістичної програми, уникання розмов щодо майбутньої пролетаризації суспільства, знищення середнього класу та панування групи керівників великих підприємств³³.

У часописі «Місіонар», орієнтованому на селянство, прихильність до радикальних ідей ототожнювалася із атеїзмом³⁴. Цей часопис був одним із головних об'єктів атак радикалів, які опиралися на сільських виборців³⁵. Вибори 1907 року показали, що соціалізм набув поширення не лише серед інтелігенції і найманих працівників у містах, але і в середовищі селянства. Ця тенденція була дуже небезпечною через ідею скасування приватної власності, яка, на думку клерикалів, могла бути втілена лише шляхом насильства і революції³⁶.

В умовах Галичини, коли більшість потенційних прихильників українських партій були селянами, ліві друковані видання спростовували закиди в атеїзмі та пропагуванні «вільної любові», хоча і критикували ідею святості шлюбу. Через економічну залежність дружин від чоловіків шлюб трактувався ними як «лицемірний контракт»³⁷.

Щодо приватної власності, то соціалісти не заперечували приватну власність як таку. На думку редакції газети «Вперед», приватна власність повинна розповсюджуватися на всі матеріальні блага, крім володіння великими земельними угіддями, заводами і фабриками як засобами виробництва³⁸.

Одним з головним «навколоцерковних» питань лівої преси була проблема матеріального забезпечення духовенства. Галицький клір (як латинський, так і уніатський) вважався лівими союзником польської шляхти і державного апарату та ворогом «працюючого люду»³⁹. Матеріали про підвищення платні священикам і чиновникам – «неробам» - супроводжувалися повідомленнями про те, що робітники і вчителі не могли розраховувати на пенсійне забезпечення⁴⁰.

Окрім традиційних звинувачень у «служінні мамоні», захланності, та «відбиранні останнього заробленого гроша», в лівій пресі публікувалися матеріали про соціальну несправедливість серед духовенства. Радикали, зокрема, визнавали, що «положення низших церковних чинів не є дуже світле». Але в цьому випадку священиків, на думку редакції «Громадського Голосу», мала б підтримувати не держава (тобто платники податків), а Церква, яка вважалася «найбільшим капіталістом та землевласником Австрії»⁴¹.

У полеміці із лівими клерикали використовували тактику своїх опонентів, звинувачуючи їхніх лідерів (представників неробітничих професій) у використанні праці селян. Робота священика була, на їхню думку, кориснішою, ніж праця адвоката чи економіста, оскільки спрямована на ширше коло осіб. «Є люди, що цілий свій вік не мали до діла ані з адвокатами, ані з лікарем і не хочуть їх навіть знати, але хиба нема в нашій народі чоловіка, який би бодай раз-два на рік, як не що тижня не стрінув ся з лагодячою, покріпливою діяльністю священика»⁴².

Одним з найбільш повторюваних закидів радикалів в бік духовенства було звинувачення в ворожості до освіти, читання, науки. Така позиція, на думку «Громадського Голосу» мала на меті досягнення двох завдань: тримати народ «в темноті» для легшого визискування та сприяти польській владі⁴³.

У 1913 році в клерикальному часописі «Руслан» було розміщено серію матеріалів «Християнство а социалізм». Специфікою галицької ситуації, на думку клерикалів, було переважання сільського населення, для якого органічно чужою була ідея колективної власності. «До верстви сільського нашого пролетаріяту социалізм зовсім а зовсім приступу не має, так як наш простолюдин відгороджує і обгороджує свою власність межами,

плотами, насадженими вербами та повбиваними в межу колами». Ідеї соціалізму, запозичені з-за кордону, вважалися прийнятими лише для частини інтелігенції. Тому інтелігенція та селянство існували як два різних світи⁴⁴. Соціалістичний світогляд за своєю природою вважався антагоністичним до християнства, а поєднання лівих ідей з християнством – неможливим⁴⁵.

Звинувачення різними політичними таборами один одного в «імпорті» ідей було характерним для досліджуваного періоду. Наприклад, клерикали вважали ліві ідеї принесеними із Заходу, а передвиборну тактику радикалів і гасла про переділ церковних земель між селянством – запозиченими у російської соціал-демократії⁴⁶. На думку русофілів, радикальні ідеї в Галичині були імпортовані з Росії і підтримувались соціалістами-євреями. Відповідно селяни-християни повинні були чинити опір цим ідеям⁴⁷.

Русофіли, виступаючи проти лівих (до яких зараховували і націонал-демократів), головну роль у боротьбі із їхніми впливами відводили священикам як представникам «старої еліти»⁴⁸. Тому публікація статті «З попами чи без попів?» у 1907 році радикальним часописом «Громадський Голос» викликала обурення в середовищі русофілів. У статті аргументувалася ідея відокремлення Церкви від держави. Русофіли вважали, що руське духовенство походить з народу, є невід'ємною його частиною і повинно працювати у суспільному житті⁴⁹. Разом з тим русофіли критикували тих священиків (з числа прихильників єпископа Григорія Хомишина), для яких, на їхню думку, душпастирство було не покликанням, а інструментом збагачення⁵⁰.

Політичні партії лівого спрямування на початку ХХ ст. були активними учасниками громадського життя, коментуючи всі важливі події в житті краю, в тому числі призначення Андрея Шептицького митрополитом. Окрім шляхетського походження владика Андрей мав, на думку соціал-демократів, ще один «недолік» – за час керування Станиславівською єпархією він проявив себе як противник соціалістичних ідей. Тому соціалістам не варто було сподіватися на співпрацю з ієрархами Греко-католицької церкви (на відміну від москвофілів чи народовців, які прогнозували підтримку митрополитом їхніх політичних сил). На думку лівих, «без князів, без владик, виборів собі працюючий люд тоті права, які вже має», тому і подальша боротьба буде відбуватися без підтримки вищого духовенства⁵¹. Такої позиції соціалісти притримувалися і надалі, критикуючи вище духовенство як виразників інтересів панівних класів, ворогів освіти і науки. У Андрееві Шептицькому соціалісти вбачали двох противників в одній особі – клерикала і графа⁵².

Натомість радикали, для яких націоналізм був важливою складовою ідеології, про призначення митрополитом Шептицького висловлювались з певною надією. Вони відзначали, що досі на митрополичому престолі не було «такого образованого, людяного і діяльного – з таким широким поглядом на руські справи, а до того й такого молодого, енергійного...може дуже багато зробити для піднесення рівня моральності нашого попівства... може зробити і не одно добре для руської справи, але лиш тоді, коли пожертвує свої дотеперішні польські симпатії»⁵³.

Разом з тим радикали не вважали греко-католицьку Церкву національною чи народною інституцією, тому не схвалювали діяльність уніатського кліру на Буковині, яку називали прозелітизмом та «езуїтською пропагандою». Така політика, на думку редакції «Громадського Голосу», могла стати причиною релігійних конфліктів. Андрей Шептицький, йшлося в радикальному часописі, прагнув «навернути до Риму, а по дорозі, розуміє ся, й до Польщі, не лише всіх Русинів, але й, через них, увесь Схід»⁵⁴.

Популярною темою в клерикально-соціалістичних дискусіях було єврейське питання. Соціалісти, відповідаючи на закиди стосовно юдейського коріння К. Маркса та інших теоретиків соціалізму, посилались на єврейське походження Христа⁵⁵. Таким чином кожна із сторін використовувала антисемітські настрої населення для боротьби проти опонентів.

Радикалізм, що поєднував гасла соціальної справедливості та національного визволення, набув великої популярності серед українського населення Галичини. Вдало поєднавши ліві ідеї із християнськими принципами, лідери Радикальної партії спричинилися до того, що Греко-католицька церква змушена була звертати більше уваги на проблеми соціальної нерівності, взаємовідносин працедавців і найманих працівників, питання участі парохіяльного духовенства у громадсько-політичному житті.

1. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт в Галичині (1914-1923) / Л. Гентош. – Львів, 2006. – С. 456. – С. 64.
2. Новинки // Діло. – 1907. – Ч.241.
3. Енцикліка против модернізму // Діло. – 1907. – Ч.202.
4. Хто заходить ся коло розбиття української суспільності? // Нива. – 1907. – С. 641-645.
5. Святейшого Отця Пія X енцикліка проти модернізму // Руслан. – 1907. – Ч.208; Ще про енцикліку проти модернізму // Руслан. – 1907. – Ч.211.
6. Енцикліка против модернізму // Діло. – 1907. – Ч.202. – С. 2.
7. Хомишин Г. Пастирський лист Про політичне положення українського народу в Польській державі / Г.Хомишин // Нова Зоря. – 1931. – Ч. 21. – С. 9.

8. Франко І. Радикали і релігія / І.Франко // Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. - Т. 3. Літературознавство. Публіцистика / Упорядник та редактор Олег Баган. – Дрогобич: «Коло», 2004. – С. 405-408. – С. 406.
9. Там само. – С. 408.
10. Франко І. Соціяльна акція, соціяльне питання і соціалізм / І.Франко // Літературно-науковий вісник. - Ч. 10. – Львів, 1904. – С. 1-23.
11. 1926 р., грудня 21, Львів. Лист митр. Андрея Шептицького до єпископа в Філадельфії Костянтина Богачевського про вплив творчості Івана Франка на суспільство // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 [гол. ред. А. Кравчук]. – Львів: Місіонер, 1999. – Т. 2, Кн. 2. – С. 791–794. – С. 791.
12. Церква й політика // Нова Зоря. – 1931. – Ч. 9. – С. 1.
13. Охримович В. Чому я навернувся? Прилюдне визнання віри / В.Охримович – Львів, 1920. – 48 с. – С. 3-5.
14. Там само. – С. 46.
15. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності / Л.Цегельський. – Львів: «Місіонер», 1995. – 80 с. – С. 5.
16. Барвінський О. З останніх десятиліть ХІХ віку / О.Барвінський. – Львів, 1906. – 40 с. – С. 33.
17. 1899 р., серпня 2, Станіславів. Пастирське послання Станіславівського єп. Андрея Шептицького до вірних «Християнська робота» // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 [гол. ред. А. Кравчук]. – Львів: Місіонер, 1998. – Т. 2, Кн. 1. – С. 1–16.
18. 1899 р., серпня 2, Станіславів. Пастирське послання єп. Шептицького до духовенства «Наша Програма» // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944 [гол. ред. А. Кравчук]. – Львів: Свічадо, 1995. – Т. 1. – С. 1–9.
19. Там само. – С. 6.
20. 1904 р., травня 21, Крехів. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького до духовенства «О Квестії Соціяльній» // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 [гол. ред. А. Кравчук]. – Львів: Місіонер, 1998. – Т. 2, Кн. 1. – С. 137–177.
21. Там само. – С. 143.
22. Чи може християнин бути соціал-демократом? // Руслан. – 1900. – Ч.250, 251, 252, 253.
23. Соціялістична вудка на селян // Руслан. – 1900. – Ч.196.
24. Соціалізм а Церква // Нива. – 1907. – С. 458-462.
25. Чи може християнин бути соціал-демократом? // Руслан. – 1900. – Ч.250, 251, 252, 253.
26. Там само.
27. Скинули маску // Руслан. – 1900. – Ч.241.
28. «Місіонарь» і радикали // Громадський Голос. – 1900. – С. 141-142.
29. Галицькі попи в Америці // Громадський Голос. – 1900. – С. 230.

30. Правдива і фалшована віра // Громадський Голос. – 1907. – Ч.42.
31. Християнський комунізм // Вперед. – 1912. – Ч.28.
32. Клерикалізм і соціалізм // Громадський Голос. – 1913. – Ч.36.
33. До фізіогномії соціальної демократії // Нива. – 1907. – С. 417-420.
34. Радикал і католик // Місіонар. – 1911. – Ч.7.
35. Єзуїтські штучки // Громадський Голос. – 1900. – С. 85.
36. Соціалізм а Церква // Нива. – 1907. – С. 458-462.
37. Що таке соціалізм? // Вперед. – 1911. – Ч.1. – С. 3.
38. Християнський комунізм // Вперед. – 1912. – Ч.28. – С. 2.
39. Монахи арендують пропінацию // Воля. – 1900. – Ч.5. – С. 1; Піп-просвітитель // Громадський Голос. – 1900. – Ч.1. – С. 7-8.
40. Підвисшене пенсії попам // Громадський Голос. – 1913. – Ч.49. – С. 3-4; Підвисшене платні попам // Громадський Голос. – 1907. – Ч.11. – С. 1.
41. Підвисшене пенсії попам // Громадський Голос. – 1913. – Ч.49. – С. 3-4.
42. Testimonium paupertatis // Руслан. – 1907. – Ч. 10. – С. 1-2.
43. Піп – ворог просвіти! // Громадський Голос. – 1900. – С. 135.
44. Християнство а соціалізм // Руслан. – 1913. – Ч.46, 47.
45. Там само.
46. Виборчі програми і поклики // Руслан. – 1907. – Ч. 7. – С. 1-2.
47. Нѣскольکو словѣ о нашихъ радикалахъ // Галичанинь. – 1900. – Ч.287. – С. 2.
48. Нѣскольکو словѣ о нашихъ радикалахъ // Галичанинь. – 1900. – Ч.287. – С. 2.
49. И ты, духовенство, молчишь? // Галичанинь. – 1907. – Ч.176. – С. 1.
50. Епископу Григорію в альбомѣ // Галичанинь. – 1907. – Ч.164. – С. 2.
51. Владикам // Воля. – 1900. – Ч. 23. – С. 4-5.
52. Граф Шептицький про соціалізм // Вперед. – 1912. – Ч. 6. – С. 2.
53. О. Андрей Шептицький // Громадський Голос. – 1900. – С. 233-234.
54. На Буковині, а в Швайцарії // Громадський Голос. – 1900. – С. 95-96.
55. Граф Шептицький про соціалізм // Вперед. – 1912. – Ч. 6.

SUMMARY

Nazar Kis'

In the article investigated the Ukrainian socio-political movement in Galicia of the early twentieth century in the context of Ukrainian political environments and the Greek-Catholic church interaction, highlighted the Greek Catholic clergy attitude towards the spread of modern political ideas.

Key words: clergy, clericalism, radicalism, Russophiles, Ukrainophiles.